

dijaloga predstavlja samo deo, a ne celinu, jedne zadovoljavajuće političke filozofije. Već na prvi pogled je očigledno da će se ovoj ideji suprotstaviti pristalice etike radikalne spontanosti. Reč je o stavu, da su sve uloge samo lanci kojima se okiva ljudski duh, zbog čega ih moramo uništiti čim postanemo sposobni da ih igramo.¹⁴ Na ovom nivou, odbrana liberalno-građanskog ograničavanja dijaloga jednostavno postaje specijalan slučaj mnogo opštije potvrde vrednosti, koju uloge igraju u društvenom životu. Ova odbrana nema potrebu da poriče postojanje duhovnog ograničenja koje romantični kritičar tako dramatično ističe, niti značaj međusobne saradnje ljudi pomoću koje bi se stvorili novi odnosi između društvenih uloga, radi boljeg izražavanja različitih aspekata našeg bića. (U stvari, moj predlog o detaljnijem razvijanju uloge liberalnog građanina spada upravo pod ovo poslednje što je rečeno). Umesto toga, pristalica liberalne uloge u društvu, dokazivao bi da je romantični kritičar izabrao pogrešan način da se oslobodi ograničavajuće dimenzije kojom svaka društvena uloga preta da nas uguši. Umesto da se napada sama ideja igranja uloga, čini se da bi bilo mudrije potražiti izlaz pozivanjem na veličanstvenu ljudsku sposobnost da se tokom vremena uključujemo u najrazličitije društvene uloge. Ja mogu da budem, advokat, učitelj, građevinski radnik, otac, trener bezbol tima, i isto tako i liberalni građanin. Mada svaka od pomenutih uloga nosi

drugi će krenuti više konsekvencionalističkim putem, ističući veliku vrednost otvorenog društva, koje predstavlja krajnji cilj liberalnog građanstva.

Ipak, moja namera nije da vas ubedim u apsolutnu vrednost liberalnog građanstva. Moja namera je bila da izložim njegovu specifičnu prirodu. Pokušao sam da objasnim liberalne osnovne dijaloškog imperativa u politici, i da odbranim ovaj pragmatički imperativ od dve relativno očigledne primedbe. Jednu od njih je pokrenuo slobodni trgovac, a drugu neutralni skeptik. I dok je priroda primedbe koju je uputio slobodan trgovac prilično očigledna¹⁵, tek sam počeo ozbiljnije da razmatram primedbu koju upućuje skeptik. U najboljem slučaju, izložio sam zbog čega poznati neuspesi iz prošlosti ne bi smeli da nas obeshrabraju na putu ka liberalnoj državi. Reč je o situaciji u kojoj bismo odlučnim sprovođenjem ograničenja dijaloga, mogli da razgovaramo tako da niko govor drugog ne osuđuje kao moralno neracionalan.

Nisam čak ni pokušavao da, na pozitivan način, dokažem da ograničavanje dijaloga neće pristalice liberalizma još jednom dovesti do mrtve tačke. Naime, kako počinjemo da se razilazimo u sve većem broju stvari, može se dogoditi da otkrijemo da putem ograničavanja dijaloga gubimo mogućnost da razmenjujemo misli o osnovnim problemima našeg zajedničkog života. Ako bismo to prikazali služeći se jednostavnim Ve-

savremeni pesnici velike britanije

primavera devid miler

1

voleo sam ih, a to je značilo
da ću ih voleti uvek kao prozorče
da je to uspomena za večnost
izgubljenost u najcrnijoj timini
bez traga

2

dakle to je poezija slika? upitao je
ne rekao sam glasovi su se gubili
u popodnevnom vazduhu vrevi
ranoj vrućini
okrenuvši mu leđa
otisnuo sam se u gužvu a onda
se okrenuo njemu već je bio prestao da snima

3

bela kreda na tabli
plava kreda na tabli
zelena kreda na tabli
žuta kreda na tabli
bela plava zelena žuta
kreda na pločniku

4

ta će te deca uzeti za ruku
nemoćna da ti kažu
da te odvedu
možda će tvoje zapovesti
ugušiti poljupcima
izbegavaće tvoj pogled a onda možda
nepomično zurići u tebe
i onda ti opet ne gledati u oči

5

svetlo menja crte
desne strane lica
hoću da kažem, dok ponovo nastaju
jedva i da se vide

6

telefon prozor
sto
bez reči
praznina u srcu stvari
crni prostor odmah pored
svetla koje dopire kroz prozor

7

gledati nekog u lice
a onda mu čuti glas preko telefona
sto nasred sobe
rasuto svetlo popodneva

8

miljama je hodala kroz šumu
a onda došla u moju sobu
mimo alegorije mimo sna
vođena samo pločnikom
ta prilika se zaustavila
naslonila glavu na prozor
zagledala se napolje
zamišljenih očiju

9

dve prilike (jedna od njih je moj prijatelj) njihova leđa
obe lice u lice
sa zidom
Zidom plača
sa smrću

10

drvo šuma moja mladost
grad materijalizovane slike snažno suprotstavljene
koraci preko trema naš hod po krhotinama nastavlja
da se razlikuje O prolećno svetlo

S engleskog: Vladislava Gordić

svoja ograničenja, nijedna od njih ne iscrpljuje vrednost mog života. Vrednost mog života zavisi od toga na koji način tokom dužeg vremenskog perioda prelazim sa jedne na drugu ulogu, i od toga da li sam u stanju da od ovih vremenski ograničenih delova izgradim neku smisaonu celinu. Čini mi se da je bolje da se pozabavimo manjkavostima svake posebne društvene uloge, nego da u romantičnom zanosu odbacujemo igranje uloga u celini.

I pored toga, odbrana pomenutog liberalnog ograničenja mora da uđe u svoju drugu fazu. Na kraju krajeva, ja se ne zalažem za bilo kakav sistem uloga, nego za sistem u kojem će uloga liberalnog građanina dobiti glavno mesto. Šta je to, dakle, toliko dobro, u pokušajima da se sporovi rešavaju kroz neutralan i ograničen dijalog?

VIII

Postoji više načina da se odgovori na ovo pitanje. Neko će nastojati da razvije i iznese intrinzične vrline liberalnog građanstva. Reč je o izuzetnoj vrednosti neumornog nastojanja liberalizma, da isplate jednu racionalnu mrežu koja će povezivati različite strane, bez obzira na njihova brojna moralna razilaženja. Takođe se može pomenuti moralna vrednost situacije u kojoj liberalizam svima dozvoljava da učestvuju u politici, ne izneveravajući svoja najdublja uverenja. Neko

novim (Venn) dijagramom, moglo bi da se pokaže da je skup iskaza L, prazan. Verovatnoća se još više povećava u uslovima tipičnog zapadnog društva, budući da je ono složeno iz velikog broja elementarnih grupacija ljudi. Naime, naš jednostavni dijagram shematizuje skup iskaza L za društvo u kojem postoje svega dve osnovne grupe ljudi. Ukoliko bismo povećavali broj krugova, prostor dijaloga koji se dobija njihovim preklapanjem, postajao bi sve manji i manji. Reč je o prostoru koji predstavlja iskaze iz skupa L. Da li možda u modernim društvima, ovaj prostor u potpunosti iščezava?

To je pitanje kojim sam se bavio u knjizi Društvena pravda i liberalna država.¹⁶ Umesto da ponavljam pitanje mislio sam da je mnogo važnije da vas ubedim da je umereno postavljati ga. Reč je o upozorenju da bi se trebalo kloniti površnih objašnjenja namera i ambicija liberalizma. Liberalizam ne zavisi od neke maglovite vere u tržište. On ne zahteva da se lažno predstavljamo tako što ćemo javno poricati svoja najdublja moralna uverenja. Umesto toga, liberalizam nas primorava da razmišljamo o pragmatičkom imperativu, i da sa nepoznatim osobama razgovaramo kao sa najbližima. On zahteva da se zapitamo, da li i pored toga što nam većina ljudi nije ni poznata ni bliska, još uvek postoji mogućnost da jedni drugima saopštimo nešto razumno o naporima koje svi činimo da bismo zajednički živeli na ovoj zbujujućoj planeti?

¹⁴ Roberto Unger se suštinski približio ovom stanovištu u svom najnovijem radu. Videti njegovu knjigu *Passion* (New York: Free Press, 1984), zatim, *Social Theory, Its Situation and Its Task* (New York: Cambridge 1987), zatim, *False Necessity* (New York: Cambridge, 1987).

¹⁵ Ipak, priseti se mog neprikladnog i nepotpunog bavljenja idejama i dokazima Hayek-a, u napomeni broj 5.

¹⁶ New Haven: Yale, 1980.

Sa engleskog: Vladimir Ljorenčin